

KGB KOVA SU ANTISOVIETINĖMIS APRAIŠKOMIS LIETUVOJE IR IŠEIVIJOJE: ŽMONIŲ KOMPROMITAVIMAS

Kristina Burinskaitė

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centro
Tyrimų departamento Istorinių tyrimų programų skyriaus
vyr. specialistė – programų koordinatorė
El. paštas: kristina@genocid.lt
Tel. 8 675 282 56

Įvadas

KGB visą sovietinės okupacijos laikotarpį kovojo su sistema nepaklūstančiomis jėgomis, kaip antai Katalikų bažnyčia, disidentai, žmogaus teisių gynėjai ir kt. Tačiau keičiantis SSRS vidaus ir tarptautinėms sąlygoms KGB buvo priverstas keisti savo taktiką, maskuoti šią kovą. Po Stalino mirties fizines represijas pamažu nustelbia nefizinio poveikio priemonės, sakysime, profilaktika, ir viešąją nuomonę formuojančios priemonės, kaip antai kompromitavimas, dezinformacija, dokumentų klastojimas, gandai, politinių bylų kriminalizavimas. Kontroliuodamas informacijos pateikimą visuomenei per spaudą, KGB turėjo didžiules galimybes ne tik apjuodinti asmens autoritetą, pakirsti organizacijos prestižą, suskaidyti antisovietines jėgas, bet ir diskredituoti katalikiškas vertybes, valstybingumo idėją, Lietuvos laisvinimo judėjimą tarptautinėje arenoje. Tai rodo jo keliamą pavojų visuomenės savimonei, todėl ši tema yra aktuali ir lietuvių istoriografijai.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti KGB taikyto kompromitavimo metodo veikimo principus, priežastis, kodėl KGB naudojo šią psichologinio poveikio priemonę, kokiomis formomis ji pasireiškė ir kokių padarinių turėjo antisovietini-

niam pasipriešinimui ir jo dalyviams. Kompromitavimo taikymas kovojant su Lietuvos disidentais, kunigais, žmogaus teisių gynėjais parodo, kaip sudaroma neigiama nuomonė gali tapti viena iš politinės kovos priemonių. Šiame straipsnyje siekiama netradiciniu lietuvių istoriografijai aspektu įvertinti KGB veiklą.

Ši problema lietuvių istoriografijoje retai paličiama ir yra nepelnytai nuvertinama. Tiriant Lietuvoje KGB veiklą ir jos struktūrą bei metodus, svarus lietuvių istoriko A. Anušausko indėlis¹. Aršią KGB kovą su lietuvių Katalikų bažnyčia naudojant įvairias fizinio ir psichologinio poveikio priemones atskleidžia lietuvių V. Spenglos², A. Streikaus³, S. Vardžio⁴ mo-

¹ Anušauskas A. KGB prisilietimas // Metai. 1996, Nr. 11; Anušauskas A. KGB ir lietuvių visuomenė: slap-tasis karas 1954–1991 metais // Darbai ir dienos. 2000, Nr. 21; Anušauskas A., Burauskaitė B. Baltijos laisvė – Europos atsakomybė. Vilnius, 2002.

² Spengla V. S. „Akiplėša“. KGB kova prieš bažnyčią. Pagal kunigo J. Zdebskio sekimo bylą. Vilnius, 1996; Spengla V. S. Bažnyčia, „Kronika“ ir KGB voratinklis. Vilnius, 1993.

³ Streikus A. Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1999). Vilnius, 2002; Streikus A. Ateistinės propagandos pobūdis Lietuvoje 1975–1988 // Genocidas ir rezistencija. 2003, Nr. 1.

⁴ Vardys S. V. The Catholic Church, dissent and national-ity in Soviet Lithuania. New York, 1978.

nografijos. Atskiros KGB kompromitavimo akcijos atsispindi J. Banonio⁵, J. Starkausko⁶, J. R. Bagušausko⁷, V. Skuodžio⁸, N. Gaškaitės⁹ tyrimuose. Sovietinė istoriografija ir spauda, nepaisant ideologinio susisaistymo, tendencingumo ir skleidžiamos dezinformacijos, irgi yra informatyvus šaltinis, atskleidžiantis vykdytas kompromitavimo akcijas. Leista knygų serija „Faktai kaltina“, kurioje iškreipiant arba tendencingai pateikiant tikrus faktus, šmeižiami partizanai, išeivių organizacijos ir aktyviausi veikėjai, lietuvių dvasininkai. Dezinformacija ir kompromitavimas daugiausia buvo vykdomi per sovietinę spaudą. Būtent dėl ideologinio susisaistymo, tendencingumo ir skleidžiamos dezinformacijos spauda yra informatyvus šaltinis, nes atskleidžia vykdytas diskreditavimo akcijas. Šios šmeižto ir kompromitavimo akcijos vyko per respublikinės spaudos leidinius „Tiesa“, „Komjaunimo tiesa“. Užsienyje kompromitavimo akcijos buvo vykdomos per Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugijai „Tėviškė“ priklausantį „Gimtąjį kraštą“ ir kitus komunistinius ar prokomunistinius laikraščius „Laisvė“, „Vilnis“, „Vienybė“. KGB penktajame – devintajame dešimtmetyje parengė 569 propagandinius ir kompromituojančius straipsnius. Lietuvos ypatingajame archyve esantys KGB dokumentai atskleidžia KGB vykdytas žmonių kompromitavimo akcijas, jų tikslus ir būdus. Agentūrinės operatyvinės veiklos, KGB miestų ir rajonų skyrių veiklos planai ir ataskaitos rodo, kokias agentūrinės operatyvines prie-

mones KGB naudojo prieš aktyviausius sovietinės valdžios kritikus ir veikėjus. Tačiau KGB dokumentus ir juose esančią informaciją būtina vertinti atsargiai dėl jų abstraktumo ir ideologinio įvykių bei reiškiniių vertinimo.

1. SSRS vidaus politikos ir tarptautinės padėties pokyčiai

Keisti kovos su vidaus priešais taktiką vertė pokyčiai šalies viduje ir pasikeitusi SSRS padėtis tarptautinėje arenoje. Politinės permainos po Stalino mirties apribojo sovietinių represinių struktūrų galią, susilpnėjo visuomenės kontrolė tiesioginės prievartos priemonėmis, iš tremties ir įkalinimo vietų pradėjo grįžti lietuviai. Pasipriešinimo judėjimas įgijo naujų formų. Neramumai SSRS ir kitose socialistinio bloko šalyse, ypač po įvykių Čekoslovakijoje 1968 metais, vertė KGB imtis griežtesnių priemonių. J. Andropovo paskyrimas KGB vadu 1967 metais (šias pareigas jis ėjo iki 1982 metų) bylojo ne tik apie naują KGB istorijos erą, bet ir apie griežtesnę politiką kovojant su antisovietiniu judėjimu. Fizinio susidorojimo, deportacijos, įkalinimo neatsisakyta, bet jie labiau užmaskuoti ir įgyvendinami subtiliau. Ne mažiau žiaurios ir veiksmingos buvo psichologinio poveikio priemonės, kaip antai sekimas, manipuliavimas ir spaudimas per viešąją nuomonę, profesinės karjeros griovimas, proflaktiniai pokalbiai, tremtis iš SSRS, priverstinis guldymas į psichiatrijos ligoninę, politiniai teismo procesai, šmeižto, melo ir kompromitavimo kampanijos, įvairios provokacijos ir bauginimai. KGB buvo svarbu kovoti ne tik su atskiru asmeniu, bet ir jį veikti paskatinusiomis idėjomis ir jėgomis. Išryškėjo nauja KGB veiklos tendencija – kovoti už visuomenės nuomonę¹⁰.

⁵ Banonis J. Lietuvos laisvinimo byla Vakaruose 1975–1990. Vilnius, 2002.

⁶ Starkauskas J. KGB bandymai sukirti JAV lietuvius ir žydus // Lietuvos žydų žudynių byla. Vilnius, 2001.

⁷ Bagušauskas J. R. Užsienio radijo laidos tautos kojoje dėl laisvės sovietinio režimo metais // Genocidas ir tendencija. 2001, Nr. 2.

⁸ Skuodis V. Dvasinis genocidas Lietuvoje. Vilnius, 1996.

⁹ Gaškaitė N. Jaunimo pasipriešinimas ir jo slopinimas šeštajame – septyntajame dešimtmetyje // Laisvės kovų archyvas. 1996, Nr. 19.

¹⁰ Anušauskas A. KGB ir lietuvių visuomenė: slaptasis karas 1954–1991 metais // Darbai ir dienos. 2000, Nr. 21, p. 267.

Kovos su antisovietiniu judėjimu taktiką vertė keisti ne tik vidaus padėties pokyčiai, bet ir pakitusi SSRS padėtis tarptautinėje arenoje bei pagerėję santykiai su Vakarais. Norint pabloginti šių santykių ir dėl išpareigojimų Helsinkio baigiamajam aktui, valdžiai ir KGB teko savo veiklą slėpti ir maskuoti. Būtent po Helsinkio baigiamojo akto pasirašymo J. Andropovas suformavo naują represavimo politiką: „Kovojant su disidentais remtis geriau paslėptomis persekiojimo priemonėmis (psichiatrija, diskreditavimu, deportacija iš šalies).“¹¹

KGB taikė įvairius viešosios nuomonės sudarymo metodus, daugiausia pasitelkdamas slap-tas, neteisėtas ir su morale prasilenkiančias technologijas, vadinamąsias „aktyvias priemones“. Viena jų – žmonių kompromitavimas.

2. Kompromitavimo taikymo principai

Išskiriami keli žmonių kompromitavimo etapai ir taikymo principai. Svarbus kompromituojančios informacijos pateikimo laikas, forma, kokia visuomenės grupei ji buvo pateikiama, at-rasti žmogaus silpnąsias vietas – ką jis vertino ir bijojo prarasti. Labai svarbu apibrėžti, kokia informacija kompromitavo asmenį, kaip galėjo jį paveikti ir jam pakenkti. Kompromituojantys duomenys – tai tikri arba melagingi duomenys apie asmens asmeninę ar profesinę veiklą¹². Todėl kompromituojant asmenį buvo išnaudojamos jo asmeninės savybės, pomėgiai, ligos, profesinė veikla, įvairios machinacijos, teistumas. Žmogų diskredituoti padėdavo ir jo aplinkos žmonių ydos bei prasižengimai. Kitas etapas – tos informacijos paviešinimas. Informacija tu-rėjo būti pateikiama iš „patikimo šaltinio“, nors

tikrasis šaltinis visada buvo šešėlyje. Tikrojo in-formacijos šaltinio slėpimas – vienas iš išskirti-nių „juodosios propagandos“ (kuriai priskiriamas ir kompromitavimas) bruožų¹³. Svarbus ir informacijos pateikimo momentas. Dažnai to-kia informacija pasirodydavo prieš tam žmogui svarbų įvykį – rinkimus, teismo procesą ir t. t. Kompromitavimo akcijų kontekstas (tarptauti-niai ar vidaus įvykiai) padeda atskleisti tikro-sius kompromituojančiojo tikslus – teisingumo siekį ar priešininko šmeižimą. Kompromituo-janti informacija platinta per spaudą, naudojant sumontuotas nuotraukas, telefono pokalbius, skleidžiant gandus ir kt. Siekiant padaryti dides-nį įspūdį, sustiprinti negatyvios informacijos po-veikį, ji buvo pateikiama su kuo daugiau detalių. Rinkimų technologijų tyrinėtojas R. Lau pabrė-žė, kad „negatyvi informacija yra labiau įsimin-tina, neigiamas įspūdis linkęs mažiau keistis, to-dėl jis svarbesnis nei teigiama informacija for-muojant žmonių poziciją“¹⁴. Oponentą pateikus neigiamai, atitinkamai paveikus viešąją nuomo-nę, lengviau pateisinti savo veiksmus susidoro-jant su politiniais priešais. Sovietinė politinė va-dovybė, siekdama sukompromituoti disidentinį judėjimą, įpareigodavo atitinkamas institucijas „ieškoti medžiagos, kuri apšmeižtų disidentus, nuimtų nuo jų šventųjų aureolę ir parodytų juos kaip silpnus, tuščius, besidominčius tik patogu-mais, valdžia, malonumais“¹⁵. Kompromituo-janti medžiaga Lietuvoje skyrėsi nuo Rusijoje prieš disidentus naudotos medžiagos. Rusijoje žmogų diskredituojanti informacija buvo labiau susijusi su asmens dabartine veikla arba asmeni-niu gyvenimu. Lietuvoje kompromituojanti me-

¹³ Ten pat.

¹⁴ Lau R. Negativity in Political perception // Political behaviour. 1982, vol. 4, Nr. 4, [interaktyvus]. 1982, vol. 4, Nr. 4, p. 353–377. Prieiga per internetą: <http://links.jstor.org>, p. 373.

¹⁵ Shlapentokh V. Soviet intellectuals and political power: the post Stalin era. New Jersey, 1990, p. 95.

¹¹ Буковский В. Московский процесс. Москва, 1991, с. 150.

¹² Elliot J., Pratkanis A. Age of Propaganda, p. 14.

džiaga buvo siejama su žmogaus praeitimi, jo veikla nepriklausomoje Lietuvoje, nacių okupacijos metais, pokario Lietuvoje (ryšiai su partizanais, tremtis), socialine padėtimi (priklausymas „buožių luomui“). Bet kokio pobūdžio antisovietiniai veiksmai – lapelių, nesovietinės atributikos platinimas, užrašai ar užsienio radijo stočių klausymas buvo laikomi žmogų kompromituojančiu faktu. Už tokius veiksmus grėšė bausmė, todėl KGB buvo paranku tuo pagrindu asmenį priversti bendradarbiauti. SSRS bijojo ideologinės Vakarų įtakos, todėl kontaktus su jais (giminės, laiškai, dovanos iš Vakarų) vertino labai neigiamai ir įtariai, o bet kokie ryšiai buvo laikomi kompromituojančia medžiaga.

3. Antisovietinių jėgų diskreditavimas

KGB kompromituoti asmenims ar organizacijoms naudojo įvairius būdus. Dažniausia kompromitavimo akcija – tai melo ir šmeižto kampanijos per spaudą, propagandinių knygų spausdinimas, gandų skleidimas, politinių bylų kriminalizavimas. Šių kampanijų esmė – tikrų (teigiamų ar neigiamų) arba melagingų faktų, kurie gali sulaukti visuomenės nepitarimo, pasmerkimo, paviešinimas, jų iškraipymas, tendencingas interpretavimas.

Didžiausios kompromitavimo akcijos visą sovietinį laikotarpį buvo vykdytos prieš Katalikų bažnyčią, kaip instituciją, kunigus. Norint atitraukti žmones nuo Bažnyčios, pakirsti pasitikėjimą ja, buvo formuojama neigiama visuomenės nuomonė apie šią instituciją. Kompromitavimo akcijos buvo glaudžiai susijusios su sovietinės valdžios vykdyta ateizmo politika. Ateistinė propagandą, kuri neigė Dievą, menkino tikėjimo, bažnyčios įtaką žmogui, ryškino bažnyčios ir dvasininkų ydas, irgi galima įvardyti kaip vieną iš kompromitavimo formų. Šių akcijų daž-

numas ir pobūdis keitėsi priklausomai nuo vidaus ir užsienio politikos aktualijų, santykių su Vakarų valstybėmis, ypač su Vatikanu. 1948–1953 metais, vykstant partizaniniam karui, intensyvią antibažnytinę kampaniją lydėjo aktyvi ateistinė propaganda, kuri kaltino kunigus politiniu neloyalumu dėl ryšių su partizanais ir nenoro viešai juos pasmerkti. 1958–1964 metais vėl suintensyvėjo antireliginė kampanija. Lietuvoje ir pasaulyje ieškant Antrojo pasaulinio karo nusikaltėlių, spaudoje dvasininkai irgi kaltinti bendradarbiavimu su nacistine valdžia ir amoralium elgesiu¹⁶. Tačiau šiuo laikotarpiu antibažnytinė politika nebuvo tokia griežta. Vėliau antireliginė kampanija pasikeitė, nes nebuvo tokia agresyvi ir tiesmuka: „Nuo 1975 m., pasikeitė kritikos būdas, aklą neapykantą pakeitė ironija, pašaipą, šalta panieka.“¹⁷ Taip buvo maskuotos antireliginės akcijos.

Kunigų, kurie buvo antisovietišškai nusiteikę ir nelinkę paisyti valdžios nurodymų dėl religinės veiklos suvaržymų, kompromitavimas turėjo diskredituoti Bažnyčią ir susilpninti tų kunigų veiklą. Kartais tokios kompromitavimo akcijos tapdavo pagrindu teisiniam susidorojimui su kunigais. Kunigus kompromituojančiuose straipsniuose kurtas ypač neigiamas, nepatrauklus jų įvaizdis, kaip moraliai degradavusių, kupinų ydų ir žemiškų silpnųjų žmonių, kurių elgesys ir gyvenimo būdas toli gražu neatitinka Bažnyčios propaguojamų vertybių. Kompromitavimo akcijomis siekta sukelti žmonių abejones ir nepasitikėjimą kunigais bei Bažnyčia. Plačiai eskaluota prelato Konstantino Olšausko istorija. Jis nepriklausomoje Lietuvoje buvo įsivėlęs į skandalingą romaną su moterimi, kuri bu-

¹⁶ *Streikus A.* Sovietų valdžios antibažnytinė politika, p. 123.

¹⁷ *Streikus A.* Sovietų valdžios antibažnytinė politika, p. 112.

vo nužudyta¹⁸. Taip pat kunigai buvo kaltinti godumu, įvairiomis spekuliacijomis statant bažnyčias, parapijas namus ir ryšiais su partizanais ar nacistine valdžia. Garsūs išėiviai kunigai, kaip antai V. Brizgys, Z. Ignatavičius, irgi buvo šmeižiami Lietuvos ir užsienio spaudoje. Naujas kovos etapas su Bažnyčia prasidėjo aštuntajame dešimtmetyje, kai pablogėjus Katalikų bažnyčios padėčiai, stiprėjo kunigų pasipriešinimas ateistinei ir antibažnytinei valdžios politikai. 1972 metais išėjęs pirmasis „Kronikos“ numeris ir 1978 metais įsteigtas Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komitetas (toliau TTGKK) iš esmės pakeitė religinį antisovietinį pasipriešinimą. Šiuo laikotarpiu kompromitavimas ne tiek nukreiptas prieš atskirus kunigus (paviešinant jų gyvenimo detales) ar Katalikų bažnyčią kaip instituciją, kiek diskredituojamas naujas religinis sąjūdis ir jam atstovaujantys asmenys, organizacijos ir leidiniai. KGB organizavo kompromitavimo akcijas ne tik prieš „Kroniką“, TTGKK, bet ir su jais susijusius kunigus – J. Zdebskį, S. Tamkevičių, A. Svarinską, B. Laurinavičių. KGB siekė sukompromituoti J. Zdebskį – apkaltinti jį užmezgus neleistinus kunigui ryšius su moterimis, bet taip ir nesugebėjo to įrodyti.

Aštuntajame dešimtmetyje, prasidėjus judėjimui už žmogaus teises ir laisves, KGB bandė susidoroti ir su aktyviais žmogaus ir tautos teisių gynėjais. Diskreditavimo ir kompromitavimo akcijų taikiniai tapo A. Terleckas, V. Petkus, B. Gajauskas, į Vakarų emigravę T. Venclova, situoktiniai Jurašai ir kiti. Šmeižiant juos siekta sukompromituoti žmogaus teisių judėjimą, atitraukti žmones nuo sukompromituotų asmenų ir pateisinti susidorojimą su jais: „Nacionalistus kompromituoti, izoliuoti, kad bet koks

panašus valdžios veiksmas būtų suvoktas visuomenės ir sulauktų jos palaikymo.“¹⁹ Šiuo atveju kompromitavimas nukreiptas prieš konkrečius asmenis. Asmenis diskredituojanti medžiaga kompromitavo juos kaip asmenybes, nes neva atskleidė jų ydas ar neigiamus charakterio bruožus. Naudotas ne tik akivaizdus melas, bet ir KGB naudinga linkme interpretuojami faktai. Ypač jei kai kurie žmogaus teisių judėjimo dalyviai anksčiau buvo teisti ar ištremti.

Pažymoje apie Balio Gajausko asmenybę parašyta, kad „duomenų apie piktnaudžiavimą alkoholiu ar narkotikais nerasta, psichikos ar kitomis rimtomis ligomis nesirgo“²⁰. Iš to galima daryti prielaidas, kokių faktų KGB reikėjo, norint susidoroti su disidentais. Paviešinami ir saivaip interpretuojami B. Gajausko praeities faktai. Jis vadinamas užkietėjusiu nusikaltėliu, žudiku²¹. Sąmoningai nutylėta, kad tas spaudoje paviešintas įvykis buvo savigny, o ne žmogžudystė. V. Petkus, A. Terleckas irgi pateikiami kaip asmenybės, „kuriems buvo svetimas sąžiningas gyvenimo būdas. V. Petkus neva aplink save telkė jaunimą, jį girdė, jo gyvenimo principuose nebuvo jokios moralės, etikos. Siekdamas savo tikslų, jis melavo, sukčiavo, klastojo faktus ir t. t.“²² KGB kurtas disidentų – avantiūristų, nepatikimų, amoralinių asmenybių – įvaizdis turėjo žmoniems parodyti ne tik tų asmenų nepatikimumą, bet ir sukelti abejones disidentiniu judėjimu.

Prieš didžiausias ir aktyviausias Lietuvos laisvinimo idėją Vakaruose keliančias organizacijas, kaip antai Vyriausiasis Lietuvos išlaisvini-

¹⁹ Lietuvos SSR KGB pirmininko drg. J. Petkevičiaus 1967 m. spalio 4 d. pranešimas. LYA. F. K-1, ap. 3, b. 657, l. 35.

²⁰ Pažyma apie Balio Gajausko asmenybę. LYA. F. K-1, ap. 49, b. 1771, l. 62.

²¹ Bendorius B. Nuvainikuotas „nepriklausomybės gynėjas“: pastabos apie šmeižiką Balį Gajauską // Vilnis, 1978, balandžio 26, p. 2.

²² Jusytė D., Vaičius A. Spekuliuo pyragaičiais, dabar įsitikinimais // Tiesa, 1980, rugsėjo 27, p. 2.

¹⁸ Kauneckas J. Prelatas Olšauskas. Vilnius, 1984, p. 27. Kunigas K. Olšauskas nepriklausomoje Lietuvoje 1929 metais buvo nuteistas už moters nužudymą, bet jo kaltė nebuvo neginčijamai įrodyta.

mo komitetas (toliau VLIK), federacija Santa-ra-Šviesa, Amerikos lietuvių bendruomenė (toliau ALB), Pasaulio lietuvių bendruomenė (toliau PLB), Bendras Amerikos lietuvių fondas (toliau BALF), Vatikane veikusią Šv. Kazimiero kolegiją organizuota plati respublikinė ir tarptautinė (daugiausia JAV, Vakarų Vokietijoje, nes čia buvo didžiausios lietuvių bendruomenės) šmeižto ir melo kampanija. Išeiviai keldavo Lietuvos okupacijos klausimą JAV institucijose ir tarptautinėse organizacijose, siekdavo tarptautinio okupacijos pasmerkimo. Todėl išėivių kompromitavimas prieš Vakarų valstybių visuomenes ir valdžios institucijas KGB buvo ypač aktualus. Kad apšmeižtų išėivius ir jų veiklą ir mažintų tarptautinę paramą jiems, sovietinė valdžia ir KGB pasinaudojo Vakaruose ir JAV vykusiomis nacistinių arba bendradarbiavusių su naciais karo nusikaltėlių, dalyvavusių žydų žudynėse, paieškomis ir teismais. Negalėdamas pasiekti ir nuteisti į Vakarų emigravusių veikėjų, KGB siekė sukompromituoti Vakarų visuomenės akyse aktyvesnius 1941 metų įvykių dalyvius, kaip antai K. Škirpa, J. Ambrazevičius, J. Šlepetys, J. Bobelis (Kauno komendantas nacių okupacijos metu), S. Žymantas-Žakevičius (1941 metais laikinosios vyriausybės įgaliotinis Vilniaus miestui ir sričiai teisės klausimais), K. Palčiauskas (1941-aisiais Kauno burmistras, remdamasis vokiečių įsaku įsakęs žydams nešioti Dovydo žvaigždę ir įsteigęs Kauno getą, antinacinės rezistencijos dalyvis²³), kurie iš tikrųjų vienaip ar kitaip bendravo su vokiečiais ar dirbo vietinės savivaldos institucijose. Dokumentai, kurie neva įrodo jų kaltę, buvo siunčiami tų valstybių, kuriose jie gyveno, vyriausybėms, siekiant, kad tie žmonės būtų išduoti Lietuvos teismams²⁴.

²³ Lietuva 1940–1990. Vilnius, 2005, p. 205.

²⁴ Baranauskas B. Pasiūlymai, liečiantys buržuazinių nacionalistų demaskavimą. LYA. F. 3378, ap. 55, b. 16, l. 31.

Nors pats KGB pripažino, kad neturi įrodymų apie išėivių organizacijų vadovų nusikaltimus nacių okupacijos metais, siuntė dokumentus, liečiančius Vakaruose besislapsčiusius karo nusikaltimais kaltintus asmenis (J. Kungį, B. Kaminską, J. Palčiauską ir kitus), siekdamas su jais susieti ir lietuvių organizacijų aktyvistus²⁵.

Vadovaudamasis principu „skaldyk ir valdyk“, KGB nusprendė suskaldyti antikomunistines jėgas ir aštrinti lietuvių ir žydų santykius. 1975–1978 metais JAV emigracijos ir natūralizacijos tarnybai, sionistų organizacijoms, kai kuriems JAV laikraščiams nusiųstos knygos „Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944“, „Jie bučiavo svastiką“ ir kt. Antilietuviška akcija vykdyta ne tik JAV, bet ir Izraelyje. KGB mielai dalijosi turima informacija apie lietuvius karo metais su užsienio NBC, SBS žurnalistais, kurie rengė reportažus apie holokaustą ir karo nusikaltėlius. Tai sulaukė lietuvių ir žydų bendruomenių dėmesio ir atgarsio. Pamažu pereita ir prie abipusių kaltinimų. Brazilijos, JAV, Kanados, Izraelio žydų spauda apkaltino lietuvius dalyvavus naikinant žydus. Kai kurie lietuviai irgi kaltino žydus sunkiais nusikaltimais, kaip antai trėmimai, turto grobstymas, bendradarbiavimas su sovietiniais okupantais.

KGB stebėjo išėivijoje vykstančius procesus ir ieškojo galimybių juos paveikti. Nesutarimus tarp išėivių organizacijų KGB išnaudojo kaip dar vieną galimybę pakenkti Lietuvos laisvini mo bylai Vakaruose. 1969 metais KGB svarstė, kaip susilpninti išėivių organizacijų veiklą, skal dyti ir gilinti prieštaravimus tarp didžiausių organizacijų: VLIK'o, Santaros-Šviesos, BALF, ALT, PLB. Pasinaudojus nesutarimais išėivijos viduje, siekta skaldyti antisovietines jėgas užsienyje: „Pagilinti esamus prieštaravimus tarp išėi-

²⁵ Pažyma apie išėivių organizacijų vadus ir nacistinius baudėjus. LYA. F. K-1, ap. 49, b. 298, l. 249.

vių organizacijų, kompromituojant jų vadus ir jų veiklą.²⁶

Daugiausia dėmesio KGB skyrė VLIK'ui, kaip įtakingiausiai išeivijos jėgai, ir Santaraišviesai dėl poveikio per įvairius kontaktus su Lietuvoje gyvenusiais lietuviais. Kompromituojant išeivius pabrėžtas vadų valdžios siekimas, karjerizmas ir taip gilinami prieštaravimai tarp konkuruojančių organizacijų. Paviešinant tikras ar tariamas išeivių ydas buvo menkinamas moralinis išeivijos lyderių autoritetas, verčiant abejoti jų galimybėmis atstovauti ir vadovauti Lietuvos laisvinimo veiklai. Kompromituojant išeivius Lietuvoje, siekiama riboti jų kontaktus ir mažinti paramos bei idėjų poveikį. Svarbią vietą vykdant propagandines ir kompromitavimo akcijas užėmė Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugija „Tėviškė“. Vienas jos tikslų – „demaskuoti antikomunizmą, buržuazinės moralės veidą, duoti atkirtį buržuazinei propagandai“²⁷. Tai įvairios propagandinės akcijos, knygų, straipsnių spausdinimas ir platinimas. Ši draugija prisidėjo prie propagandinių J. Jakaičio²⁸, V. Minioto²⁹, J. Mikuckio³⁰, V. Alseikos³¹ knygų spausdinimo bei platinimo. Šių knygų autoriai, galėję iš arti susipažinti su išeivių organizacijomis, atskleidė tarp jų egzistuojančius prieštaravimus, tariamą jų valdžios troškimą, godumą, parsišlavimą ir tarnavimą JAV. KGB, norėdamas pagilinti prieštaravimus tarp organizacijų, paviešindavo jas kompromituojančią informaciją ir kėlė abipusį nepasitikėjimą.

²⁶ LKP CK apie žurnalą „Nemuno kraštas“. LYA, f. K-1, ap. 49, b. 289, l. 289.

²⁷ „Tėviškės“ perspektyvinis darbo planas vykdant Lietuvos KP CK plenumo nutarimą „Dėl respublikos partinės organizacijos uždavinių, gerinant dorovinį gyventojų auklėjimą“. LYA, f. K-3, ap. 1, b. 101, l. 2.

²⁸ Jakaitis J. Išdavystės keliu. Vilnius, 1976.

²⁹ Miniotas V. Atsargiai, Balfas. Vilnius, 1976.

³⁰ Mikuckis J. Šioje ir anoje pusėje. Vilnius, 1974.

³¹ Alseika A. Trys dešimtmečiai emigracijoje. Nuo Rotlingeno iki Niujorko. Vilnius, 1977.

VLIK'ui išsiųstas laiškas, kuris atskleidė slaptas tautininkų partijos derybas su VLIK'ui oponuojančia Lietuvos diplomatų kolegija. Kilo didžiulis skandalas ir trintis tarp abiejų grupuočių. Paviešintas V. Rastenio laiškas VLIK'o nariui B. Šidiškiui, kuriame neigiamai apibūdinta Krikščionių demokratų partiją ir jos planai kurti grupę, kuri oponuotų VLIK'ui. Šio laiško kopijos nusiųstos VLIK'o nariams ir t. t. Tai irgi turėjo didinti organizacijų tarpusavio nepasitikėjimą ir įtampą palaikant santykius. Vienas svarbiausių išeivių kovos su sovietine valdžia ginclų buvo radijo stotys – „Vatikano radijas“, „Amerikos balsas“, „Svoboda“ (Laisvė). Su joms kovota ne tik techninėmis priemonėmis, bet ir propaganda. Spaudoje šios radijo stotys vaizduotos kaip nepatikimos, skleidžiančios melą, sureikšminamos įvairios faktinės jų klaidos arba suniekinami laidose minimi asmenys.

Be šmeižto kampanijų, KGB naudodavo ir kitas kompromitavimo formas. KGB siekė nusišlėpti savo vaidmenį kompromitavimo akcijose, kad jos atrodytų patikimos, todėl vykdė jas per kitus asmenis, kurie ne visada žinodavo atlieką svetimą darbą. Jeigu nepavykdavo agentūrinės kombinacijos apšmeižti asmenį, KGB klastodavo laiškus, parašus. KGB sąmoningai siekė kompromitavimo akcijas pateikti visuomenės protesto forma, „kad informacija apie jų nusikaltimus ir amoralių elgesį neįžeibtų antisovietinių akcijų“³². Ypač dažnai klastotės ir „tikinčiųjų“ laišškai naudoti prieš aktyviausius kunigus J. Zdebskį, B. Laurinavičių, S. Tamkevičių, taip pat prieš TTGKK ir „Kroniką“. J. Zdebskio kompromitavimo planuose nurodyta: „Šlavantų gyventojų vardu parengti laišką dvasininko vadovybei, vyskupui Pavilioniui ir RRT (Re-

³² Бобков Ф. Д. Тезисы доклада: Идеологическая диверсия империализма против СССР и деятельность органов КГБ по борьбе с ней. LYA, f. K-1, ap. 10, b. 325, l. 33.

liginių reikalų tarybos) įgaliotiniui dėl dvasininkų veiklos ir J. Zdebskį kompromituojančių pareiškimų. Šias peticijas pasirašė dvidešimt septyni asmenys.³³ Laiško nusiuntimas Religinių reikalų tarybos įgaliotiniui būdavo tarsi pagrindas tolesniam susidorojimui su kunigu. Šmeižikiški laišakai buvo siunčiami ir J. Zdebskio aplinkos žmonėms, bendražygiams. Nudeginus J. Zdebskį ir pasirodžius ginantiems laiškam, KGB tuoj suorganizavo anoniminius laiškus, kurie smerkė jo gynimą. B. Laurinavičiui buvo iškelta byla dėl šmeižto. Kunigą pasmerkti buvo suorganizuotas žymių mokslininkų laiškas, kuriu siekiama, kad kunigas viešai atsiprašytų už šmeižtą³⁴. Užsakomaisiais kunigų ir tikinčiųjų laiškais ir pareiškimais norėta sukompromituoti „Kroniką“ ir kitas kunigų akcijas, parodyti, kad jų veiklą ne visi palaiko.

KGB, norėdamas sukompromituoti disidentus ir kunigus, siekė suteikti jų veiklai ne politinį, bet kriminalinį atspalvį ir taip pateisinti susidorojimą su jais. Politinių teismų procesų viešumo valdžia vengė dėl galimybės disidentams juose viešai pasisakyti. KGB pasitelkė bylų kriminalizavimą, nes įrodyti antisovietinę veiklą ne visada pavykdavo. Be to, kriminalinės bylos „nuima nuo jų kovotojų už tautos laisvę aureolę, ir jie tampa, paprastais nusikaltėliais“, buvo teigiama KGB mokomojoje literatūroje³⁵. Taip bandyta sukompromituota R. Ragaiši, A. Terlecką, B. Gajauską, V. Petkų ir kai kuriuos kunigus, inkriminuojant jiems tariamus kriminalinius nusikaltimus – vagystes, spekuliacijas ir taip toliau.

Dar vienas metodas užmaskuoti susidorojimą su antisovietinėmis jėgomis – disidentų idėjas ir veiklą visuomenei pateikti kaip psichikos ligą. Romo Kalantos susideginimas buvo ryškiausias valdžios bandymas antisovietinę veiklą pateikti kaip psichikos ligos poreikį. Teismo medicinos komisija atrinko įrodymus – R. Kalantos laiškus, liudijimus, kurie neva patvirtino valdžios prielaidas. Netgi tėvai buvo priversti duoti valdžiai palankius interviu spaudai. Motina pasakojo apie sūnų kaip apie uždara, kuris skundėsi nervais, lankėsi pas gydytojus, vartojo vaistus³⁶. KGB bijojo, kad atsiras R. Kalantos sekėjų, nes „nacionalistai jaučiasi nereikalingi Lietuvoje ir siekia tapti herojais susideginant, kaip tas išprotėjęs“ (nors jis neįvardijamas, bet aišku, kad kalbama apie R. Kalantą – K. B.), [...] Visi susidegina įtakoti ligos, alkoholio ir be jokių politinių motyvų³⁷, todėl duodami nurodymai sukompromituoti susideginimo būdą.

Paskutiniaisiais sovietinio režimo metais (1987–1990) KGB neatsisakė kompromituojančių, šmeižiančių straipsnių. Tokių publikacijų skelbimas suaktyvėjo po pirmojo mitingo prie A. Mickevičiaus paminklo 1987 m. rugpjūčio 23 d. Spausdinti pasisakymai, kuriuose buvo piktinamasi įvykusiū mitingu, jo dalyviai vadinami ekstremistais. Ir vėliau panašios publikacijos buvo nukreipiamos prieš aktyviausias to meto visuomenines jėgas – Sąjūdį, Lietuvos laisvės lygą. Jų narius šmeižiančių straipsnių pasirodydavo prieš rinkimus ar po svarbiausių akcijų, mitingų. Kompromitavimas turėjo padėti kovoti su didėjančia Sąjūdžio įtaka visuomenėje. Išrinkus Sąjūdžio seimo tarybą, duotas įsakymas rinkti duomenis apie jo narius³⁸. Buvo siekta ri-

³³ Lietuvos katalikų bažnyčios kronika. 1991, Nr. 11, p. 170.

³⁴ Pažyma apie Kauno miesto KGB skyriaus (5-oji linija) 1979 metų darbo rezultatus. LYA, f. K-1, ap. 15, b. 1751, l. 63.

³⁵ Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja. Vilnius, 1992, p. 85.

³⁶ *Bučelis*. Pasikalbėjimas su R. Kalantos motina. Laisvė. 1972, birželio 2, p. 1.

³⁷ Pasitarimo apie agentūrinį-operatyvinį darbą 1972 metais medžiaga. LYA, f. K-1, ap. 3, b. 797, l. 73–74.

³⁸ KGB miestų ir rajonų padalinių viršininkams dėl Sąjūdžio seimo narių. LYA, f. K-1, ap. 47, b. 104, l. 1–3.

boti užsienio lietuvių paramą Sąjūdžiui ir trukdyti materialinei paramai patekti į Lietuvą. Turbūt didžiausias šių šmeižto ir melo kampanijų tikslas – visuomenės pasitikėjimo judėjimu ir jo propaguojamomis vertybėmis susyrvavimas ir nepriklausomybės siekiančių jėgų skaldymas.

4. KGB diskreditavimo akcijų politiniai ir visuomeniniai padariniai

Norint įvertinti kompromitavimo efektyvumą ir padarinius, svarbu išsiaiškinti, ar buvo pasiekti užsibrėžti tikslai – pakirsti valdžios oponentų autoritetą visuomenėje, sumažinti jų aktyvumą.

Analizuojant KGB dokumentus galima pastebėti, kad KGB sau priskiria ne dėl slapta suplanuoto poveikio, o dėl kitų objektyvių priežasčių įvykusius pokyčius žmogaus teisių gynimo organizacijose, atskirų asmenų atsitraukimą nuo aktyvesnės politinės visuomeninės veiklos. Pavyzdžiui, J. Zdebskio pašalinimą iš TTGKK KGB laikė savo pergale. Kompromituojant kunigus buvo svarbu ne tik sumenkinti jų autoritetą. Po KGB sukeltų skandalų jie buvo perkeltami į kitą vietą, be to, kartais buvo padaroma žalos jų sveikatai (kunigas J. Zdebskis nudegintas). Kenkiant kunigams, buvo menkinamas ir Katalikų bažnyčios autoritetas, silpninama jos įtaka. Susyrvavus žmonių tikėjimui, juos buvo lengviau patraukti į ateistų gretas, sumažinti krikščioniškų moralinių vertybių įtaką. Kunigai taip įvertino šiuos kompromitavimo, ateizmo padarinius – kritęs žmonių moralės lygis, nes padidėjęs skyrybų, susikaltimų skaičius.

Prievartinis disidentų uždarymas į psichiatrijos ligonines, kalėjimus kenkdavo jų sveikatai. Nuolatinis puolimas, agentų ir išdavysčių baimė darydavo žmones įtarius, nepasitikinčius vienas kitu. KGB sukėlė tam tikrą trintį ir nepasitikėjimą tarp išeivių organizacijų. KGB ne visada

pavykdo nuslėpti savo vaidmenį šiose kompromitavimo akcijose. Išvalgesni išeivijos lietuviiai suvokė, kad paskelbimas KGB agentais yra kompromitavimo ir šmeižto akcija, kurios tikslas – sėti tarpusavio nepasitikėjimą. Kadangi kompromitavimo akcijomis darytas spaudimas nutraukti aktyvią politinę visuomeninę veiklą, kai kurie žmonės, neatlaikę spaudimo, tapdavo mažiau aktyvūs arba visiškai pasitraukdavo, kaip kunigas Z. Ignatavičius. KGB tai iš karto interpretuodavo kaip savo poveikio rezultatą. Iš tikrųjų tos šmeižto kampanijos tiek išeivijos lietuvių, tiek kitoje užsienio spaudoje negalėjo nepadarinti poveikio. Mažesnį poveikį kompromitavimas darė Vakaruose, kur puolamas žmogus galėjo viešai pasiteisinti, buvo daug alternatyvios informacijos šaltinių. O Lietuvoje nei informacijos patikrinimo, nei alternatyvios informacijos pateikimo (išskyrus savilaidą) galimybių nebuvo. Vakaruose buvo paskelbta daugiau informacijos apie KGB metodus, o lietuvių patirtis rėmėsi asmenine patirtimi ir draugų, artimųjų pasakojimais, todėl ir pasirodžiusi informacija vertinta skirtingai. Lietuvoje tik iš savilaidos bent dalis žmonių sužinodavo apie šmeižiamas žmones ir skleidžiamą melą. KGB tik iš dalies pavyko pasinaudoti gana komplikuotais lietuvių ir žydų santykiais, nes įžiebtas konfliktas neperėjo į gilesnę priešpriešą. Sėkmingesnės KGB akcijos susijusios su kaltinimais dalyvavus holokauste. Remiantis KGB atsiųstais dokumentais, JAV pilietybės atėmimo bylos iškeltos L. Kairiui (1993 metais deportuotas į Vakarų Vokietiją), K. Palčiauskui, M. Paškevičiui (pilietybės neteko, bet deportacijos vykdymas atidėtas), B. Kaminskui, J. Juodžiui³⁹.

³⁹ JAV teisingumo ministerijos specialiųjų tyrimų ataskaita apie turimus duomenis apie asmenis, įtariamus padarius nacistinius nusikaltimus 1941–1944 m. LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1168, l. 3.

Kompromitavimo metodas buvo veiksmingas tik iš dalies, nes nepasiekė svarbiausio tikslo – neprivertė nutraukti antisovietinės veiklos, bet šešėlis ant kai kurių asmenų gero vardo, moralės, veiklos motyvų vis dėlto krito. Šios kompromitavimo akcijos parodė, kad KGB nesvarbu, kokiomis priemonėmis kovoti ir siekti savo užsibrėžtų tikslų, ir dar kartą paliudijo nusikalstamą šios sistemos prigimtį.

Išvados

KGB kovoti su vidaus opozicija naudojo įvairias priemones, bet nuo šeštojo dešimtmečio pakaitė taktiką ir kovoti su valdžiai neįtinkančiomis jėgomis bei procesais pasitelkė psichologinio poveikio priemones. Viena jų – kompromitavimas – neigiamos viešosios nuomonės apie asmenis ar organizacijas sudarymas.

KGB naudoto kompromitavimo principai – tikslingas informacijos pateikimo visuomenei laikas, forma, adresatas ir emocinis poveikis. Kompromituojanti informacija paviešinama siekiant apjuodinti gerą žmogaus vardą ir pakirsti visuomenės pasitikėjimą juo. Kompromituojanti medžiaga galėjo būti susijusi su žmogaus asmenine ir visuomenine, profesine veikla. Sovietinėje Lietuvoje KGB kompromituojančia informacija laikė žmogaus veiklą nepriklausomoje Lietuvoje, nacių okupacijos laikotarpiu ir visa, kas KGB požiūriu žmogų darė įtartiną ir nepatikimą. KGB, kompromituodamas valdžios oponentus, siekė ne tik juos apšmeižti, spausti, slopinti jų veiklą, bet ir paveikti visuomenę, kad ši atsiritotų nuo jų ir jų skleidžiamų idėjų. Svarbiausias visų kompromitavimo akcijų tikslas –

skaldyti, slopinti antisovietinį judėjimą Lietuvoje ir trukdyti kelti išsiviams Lietuvos laisvinimo bylą Vakaruose bei pateisinti vykdomas represijas.

Kompromitavimo objektai atskleidžia stipriausias antisovietines jėgas, kurios veikė Lietuvoje ir išsivijoje – tai Katalikų bažnyčia, neleidusi valdžiai užvaldyti žmogaus sąmonės ir iki galo suformuoti „homo sovieticus“, išsivijos organizacijos Santara-Šviesa ir VLIK, kėlusios Lietuvos okupacijos klausimą, bet ir skatinusios lietuvių antisovietinį, žmogaus teisių gynimo judėjimus. Disidentai ir atskirų antisovietinių akcijų autoriai savo veikla ir poveikiu žmonėms silpnino sovietinės sistemos pagrindus, nuolat primindavo Lietuvos laisvinimo ir valstybingumo atkūrimo klausimą.

Išskiriamos kelios kompromitavimo formos – melo ir šmeižto kampanijos, KGB inicijuoti laiškai ir peticijos, politinių bylų kriminalizavimas ir psichiatrijos naudojimas. Kiekviena iš jų savaip siekė diskredituoti antisovietinį judėjimą, bet jas siejo bendras motyvas – depolitizuoti antisovietines akcijas, iškraipant jų tikrąją prasmę ir tikslus, suteikiant joms kitą turinį.

Kompromitavimo akcijų sėkmę lemia pasiektas tikslas. Kompromitavimo metodas nebuvo veiksmingas, nes nepasiekė svarbiausio tikslo – priversti žmones nutraukti antisovietinę veiklą. Bet buvo apjuodintas kai kurių asmenų geras vardas, sukelta trintis tarp organizacijų, tarpusavio nepasitikėjimas. Tokie KGB veiklos būdai ir metodai parodė, kaip toli jis ir sovietinė valdžia gali eiti, kad tik pakenktų savo priešinkams ir išlaikytų sistemos stabilumą.

KGB STRUGGLE WITH ANTISOVIET MANIFESTATION IN LITHUANIA AND ABROAD: PEOPLE'S DISCREDITATION

Kristina Burinskaitė

Summary

One of the main aims of soviet regime in Lithuania is to crush innernal and external enemies. Discreditation of enemy – creation of their negative image and opinion in the society is one of the means of that fight.

Political changes after the death of Stalin and changes of USSR international position forced KGB to use the means of the psychological influence, pressure besides physical repression, actions of falsehood, discreditation, varies provocations and intimidation. In such way KGB wanted to hide political repression.

In a struggle with inner enemies KGB used method of discreditation, which aims to damage authority, good name of an opponent, and trust of society in him by leaking out or interpreting negatively the facts of his life and activity in order to suppress their activity, lower number of supporters and to justify the repression. Time of appearance of discreditable information, its form, to what part of society it designed is very important. In Soviet Lithuania the discreditable information is related with the person's past, his activity in independent Lithuania, during first soviet, and nazi occupation, and after war period. Personal informa-

tion, like diseases, lover affairs, sexual orientations, crimes, mistakes in the past was used also.

After crushing armed resistance in 1953, antisoviet opposition turned into unarmed form of resistance. It is difficult to crush it with the force that is why every more important national, religion, civil antisoviet action, was followed by discreditation actions. There were couple forms of discreditation actions – falsehood and slander campaign through press and spreading the rumors, letters or petitions incited by KGB, criminalisations of political trials, putting dissent into mental hospital. Those campaigns were carried out until the ninth decade, but during the rebirth period they did not made any affect to the public opinion. The biggest discreditation actions were carried against the biggest critics of Soviet systems – Lithuanian Catholic Church, dissidents, fighters for human rights and liberties, emigration's organization and most active persons.

Discreditation method was efficient just partly, because KGB did not reach the main target – to make opposition end their antisoviet activity, although they overshadowed their good name, moral and activity.

*Įteikta 2006-10-13
Parengta skelbti 2007-05-04*